

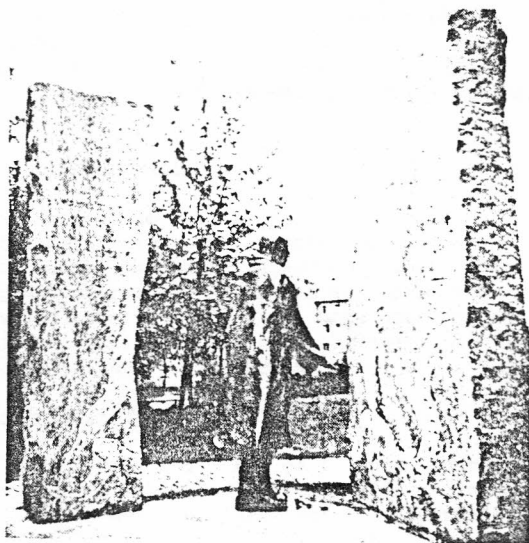
MTA
JUDAISZTIKAI KUTATÓCSOPORT

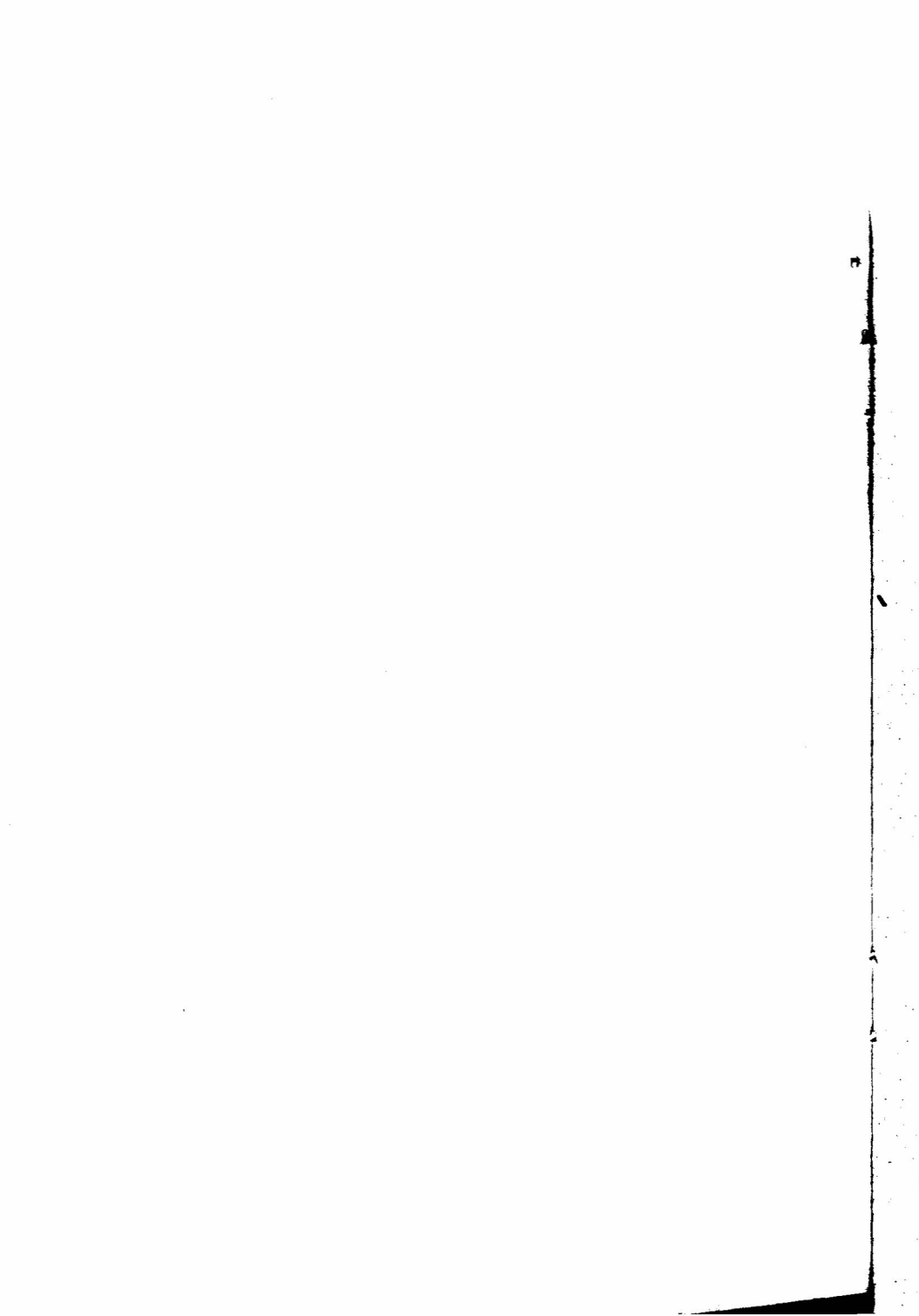
ÉRTESÍTŐ

2

szám

1990.
február

Éliás József ny. református lelkész visszaemlékezése

Dombrowszky Adám interjúja

A találkozás

Majdnem pontosan emlékszem az időpontra: Wallenberg 1944. július 9. és 15. között látogatott meg Budapesten, a Lázár utcai irodámban egy hölgy társaságában. Akkoriban nagyon sokan jártak hozzám, hiszen a származásuk és/vagy politikai meggyőződésük miatt üldözöttek élete -- különösen március 19. után -- igen nyomorúságos volt. Március 19, a német csapatok megszállása utáni pánikhangulatban rengetegen jöttek a mentőszolgálathoz. (A Jó Pásztor Misszió-ról van szó. -- A szerk.) Egyik munkatársam feladata volt, hogy a sorban állók között tartsa a rendet, hogy érkezési sorrendben jöhessenek be hozzám. Így Wallenbergnek is félórát, órát kellett volna várnia, de a kíséretében lévő hölgy megragotta a munkatársamnak, hogy ki a látogató. A teendőket Hajós Emilre bízta, én pedig természetesen azonnal fogadtam vendégemet.

-- Milyen volt Wallenberg külseje?

-- Nem túlságosan magas, de vállas alkatú, nagyon komoly férfi benyomását keltette. Egyáltalán nem tapasztaltam nála azt a könnyed kedélyességet, amiről mások nyilatkoztak. Inkább azt éreztem, hogy roppant célratörő, teljesen tisztában van ezzel, milyen feladatra vállalkozott. Elmondta, hogy nem pusztán azért engem kerestél fel elsőnek a mentőszolgálatok vezetői közül, mert protestáns mentőszolgálat ügyvivője vagyok, hanem más okból is.

-- Mi volt az a "más ok"?

-- Ezt akkor nem nevezte meg. Két és fél óra hosszat volt nálam. Munkatársam, Hajós Emilné tolmácsolta. Először is helyes képet akart kapni az embermentő szolgálatokról. Először is megadta a katolikus Magyar Szent Kereszt Egyesület, a protestáns Jó Pásztor Misszió, izraelita részről a dr. Fildes István által vezetett Chevra Kadisa és Komoly Ottó cionista mentőakcióját. Ezekről kért felvilágosítást. Hangsúlyozta diszkrécióját és azt is, hogy kéri: nyílt legyenek hozzá. Hozzávetőleg: mind hitelességemet, mind a kölcsönös diszkréciót tekintve garanciát kapott Svédországban.

-- Miről tudta Wallenberget tájékoztatni?

-- Elmondtam, hogy a keresztény mentőszolgálatok a nevüket adják, de semmi mást. A Magyar Szent Kereszt Egyesületet -- tehát a katolikus mentőszolgálatot -- egy iparbáró alimentálja. A protestáns Jó Pásztor Misszió az egyháztól semmi néven nevezendő anyagi támogatást nem kap, a hívek adakozásából tartja fenn magát. "Nemrég" váratlan forrásból hozzájutottam 80 ezer pengőhöz, amellyel szabadon rendelkezhetem. Itt zárójelben jegyzem meg, hogy ez a meg nem nevezett forrás tulajdonképpen Friedrich Born, a Nemzetközi Vöröskereszt elnöke (akkor még svájci konzul) volt. Ugy adta át nekem -- tolmácsoló titkárnóm, Székely Mária jelenlétében -- a 80 ezer pengőt, hogy senkivel sem közölhetem, még csak el se könyvelhetem. Szabadon rendelkezhetem felette. Még annyit közölt, hogy ez az összeg a svájci református hívek adományozásából származott. Ezért Wallenbergnek sem beszélhettem a nagy adomány forrásáról.

-- Milyen volt a kapcsolat a mentőszolgálatok között?

-- Nagyon jó. Elmondtam Wallenbergnek, hogy dr. Földes István nagyszerű ember, aki felül tud emelkedni a felekezeti kötöttségeken. Annyira, hogy amikor én elkezdtem a munkámat és sorra meglátogattam a mentőszolgálatok vezetőit, ő is és dr. Cavallier József, a Szent Kereszt Egyesület elnöke is megnyugtatóan, hogy amíg nekünk anyagi nehézségeink vannak, a segítségre szorulókat nyugodtan küldjem hozzájuk a saját névjeggyemmel. És valóban: mindig segítettek. Egészen addig volt szükségem erre, míg nekünk össze nem gyűlt annyi pénzünk, hogy a rászorulókat önállóan el tudtuk látni.

-- Nagyon röviden: mit jelentett ez az embermentő szolgálat?

-- Származás és/vagy politikai meggyőződés miatt sokan kerültek akkor lehetetlen helyzetbe. Egy ilyen ismertetés szolgálatainkról nem férne bele egy interjú keretébe. Abból indultam ki, hogy hazánkban mindenütt lennie kell olyan mértékadó embernek, aki magyar és keresztény maradt. Így volt. Ezek közé tartozott Bibó István is, aki sokat segített. Például: zseniálisan találta ki, hogy a bajban lévőket dr. Kárpáti Géza törvényszéki bíró barátom által itéltessem el árdrágításért, meg hasonlókért, s így a börtönökbe tudjuk őket menckíteni. Bibó az elmélet mestere és a gyakorlat virtuóza volt.

-- Miben tudott Wallenberg segíteni?

-- Megkérdezte, hogy mire van szükségem a szolgálathoz. De mielőtt ezt igazán kifejthettem volna, egyetértettünk abban, hogy a helyzet várhatóan egyre súlyosabb lesz, az öregek és főleg a gyerekek egyre nagyobb veszélybe kerülnek. Felbátorított Wallenberg egyenessége, közvetlensége. Nagyon sok mindent kértem tőle. Nem pénzt, hanem természetbeni dolgokat. A Gyergyóhollón és másutt az erdélyi havasokban fagyhalálra ítél munkaszolgálatosok számára volt szükségem pokrócokra, bakancsokra, fehérneműre, a hozzátartozók támogatására és egyéb téren sok minden másra.

-- Milyen módon éltek akkor a zsidó vagy zsidó származású keresztény családok?

-- Most, hogy nagy bevetést igénylő munkán dolgozom, aminek a címe: "Auschwitz mint Golgota, Golgota mint Auschwitz", a Magyarországon eddig megjelent, e témával foglalkozó forrásunkat tanulmányozva rábukkantam egy adatra, mely a magyar Statisztikai Hivatal 1930-as és '38-as felméréseire épít. Ez csak megerősíti korábbi tapasztalataimat, melyek szerint hamis az a hiedelem, miszerint a zsidó vagy zsidó származású ember biztosan gazdag vagy legalábbis rendezett anyagiaknak örvend. Az első és második zsidótörvény után a nagyon jómódú zsidók ezek hátrányaiból keveset éreztek meg, csak némiképpen ügyeskedniük kellett, strómant szerezniük stb. Ellenben a kishivatalnokok, a gyári munkások - volt belőlük nem kevés -, a technikus szakemberek, a kereskedelmi alkalmazottak, az értelmiségiek, tudósok, művészek, de még az ún. szabadfoglalkozásúak is kiestek az állásukból. Nem beszélve az egészen kiemelkedő tekintélyű újságírókról, színművészekről, írókról, költőkről, akik e törvények létükben sújtottak.

-- Hogyan tudtak ezeken az embereken segíteni?

-- A nyomor a fővárosban volt a legmélyebb. A rászorultak támogatása szervezésileg sem volt egyszerű. Mindezeket feltártam Wallenberg előtt, megígérte hatékony segítségét. Megkérdezte, hogy a természetbeni juttatásokat el tudom-e helyezni, mire én elmondtam, milyen csodaképpen jutottam hozzá 1000 pár bakancshoz a Honvédelmi Minisztériumtól, és hogy ezt Keken András, a Deák téri evangélikus lelkész révén jól, biztonságosan el tudtuk helyezni. Wallenbergnek különösen az tetszett, hogy ilyen ökumenikus kapcsolatunk van, és talán annak is örülhetett, hogy egy református és egy evangélikus lelkijásztor -- a svédnek többsége éppen evangélikus -- ilyen jó barátságban van.

-- Megbeszéltek újabb találkozót?

-- Wallenberg közölte velem, hogy belátható időn belül nem fogunk találkozni. Mint mondta, azért nem jelentkezett be most sem előre, hogy akik lehallgatják a telefonját, ne is sejtseék, hogy épp hozzáam jött. A többi segítségnyújtást vezetőjével intenzívebb kapcsolatot tarthat, velem azonban nem. Éppen ezért arra kért, hogy jelöljek ki valakit, aki az ő munkatársának, Asta Nielsonnak (nem tévesztendő össze a némafilm-sztár Asta Nielsen nevével) át fogja adni az üzeneteimet. Megneveztem Hajós Emilnét, közismert nevén Hajós Máriát.

-- Mi történt még a két és fél óra alatt?

-- A mentés sokdimenziós szervezési részleteit beszóltuk meg. Már készülődött, sőt fel is állt, amikor egyszer csak a fejéhez kapott. "Ó, valami fontosat elfelejtettem!" -- mondta. "Először is azt, hogy a követ úr 1,500 védlevelet bocsát az Ön rendelkezésére. Ezt azonban ne most használja fel, hanem ha még veszélyesebb lesz a helyzet. Az illetőnek, akinek szánják, egyzerenben begépelik a nevét, adatait. De ezen kívül is fontos mondanivalóm

van az Ön számára. A követ úr hajlandó Önt a svéd követség állományába venni. Elfogadja-e, hogy a követség munkatársa legyen?" Mondtam, hogy nagyon köszönöm. Mire ő így folytatta: "Akkor Frau Hajóssal küldjön el három fényképet, és megkapja az igazolást, aminek a svéd követség minden munkatársa a birtokában van. Ön mostantól fogva a svéd követség állományába tartozik. Szükséges tudnia, hogy az állománybavétel kedvezményében más nem részesül, csak Ön; tekintettel sajátos megbízatására."

Kezet ráztunk, nagyon melegen búcsúztunk el. Wallenberg meghatódottnak látszott.

Illegalitásban

-- Kiderült-e később, hogy Wallenberg miért éppen Önt látogatta meg elsőnek?

-- Igen, Soós Gézától tudtam meg, aki az ellenállási mozgalomban instruktorom volt. Ő mondta el, hogy mielőtt Wallenberg Magyarországra jött volna, tájékozódott a magyar ellenállási mozgalom helyzetéről. Hangsúlyoznám, hogy ellenállási mozgalom volt ennek az eredeti neve, attól függetlenül, hogy esetleg később Magyar Közösségnek vagy bármi másnak hívták. Nos, Wallenberg tehát megtudta -- amit Karsai Elek az amerikai titkosszolgálati anyag közlésekor később nyilvánosságra hozott --, hogy az embermentésnek én voltam a magyarországi regulátora. Azaz a Református Gyűlöletben évek múltán megjelent amerikai titkosszolgálati jegyzőkönyv szerint: én voltam az ellenállás elnöke ("president").

-- Valóban elnök volt?

-- A megnevezés nem pontos, mert mi nem "elnököltünk", hanem szolgáltunk. Az viszont megfelel a valóságnak, hogy az ellenállási mozgalom vezetői megkérdezték az embermentésben részt vevőket: Komoly Ottót, Földes Istvánt, Cavallier Józsefet, hogy elfogadnak-e engem regulátornak. Valamennyien lelkesen hozzájárultak.

-- Ön akkor harminc év körüli fiatalember volt. Miért esett épp Önre a választás?

-- Az volt az indok, hogy én egyrészt kevésbé ismert, kevésbé feltűnő voltam, mint a többiek, másrészt azt állították rólam, hogy alkalmas vagyok erre a szerepre. Így aztán rám hárult ez a teher. Minden értesülés hozzám futott be. Ezáltal tőlem indultak ki azok az utasítások is, melyek hozzám Szentiványi Domokoson és Soós Gézán keresztül jutottak el.

-- Miként volt a tájékoztatás megszervezve?

--- Soós Gézával úgy oldottuk meg, hogy mindig felírtuk a legközelebbi találkozás helyét a noteszunkba és aztán telefonon, nevünk említése nélkül, csak a napban és az órában egyeztünk meg. Hiszen mindig tartanunk kellett a megfigyelőinktől. Lényeges volt, hogy sohasem mondtunk el a másoknak semmi feleslegeset. Hiazan bármikor rendőrkézre juthattunk, és ugye, amit nem tud az ember, azt a legnagyobb kinzások mellett sem képes elárulni.

-- Wallenberg tehát tudott Önnek erről a szerepéről?

--- Bizonyára. Emlékezetem szerint ebből fakadhatott az 5 különös bizalma és az, hogy elsőnek éppen velem lépett érintkezésbe, s nekem ajánlotta fel a követségi állományba vétel dokumentumát.

-- Szálasi hatalomra jutása után nem érkezett el az a helyzet, amire Wallenberg célzott?

--- De igen. Szigorodott a helyzet, nőtt a veszélyeztetettség. Olyannyira, hogy október 17-én Soós Géza rám is telefonáltatott Saláta Kálmánnal, mert dühös volt, hogy nem vonultam már illegálitásba. Hiszen én akkor jelentős információk birtokában voltam. Nincs helye semmiféle bátorságnak -- üzenete --, mert ha engem elfognak, esetleg a kinzások nyomán olyasmit is megtudhatnak, ami az egész mozgalmat veszélyezteti.

-- Miért nem ment Ön illegalitásba?

--- Még október 15-én is úgy határoztam, hogy tovább dolgozom. Hiszen ennek a szolgálatnak a természetéből következett, hogy az emberek csak adott személyhez voltak bizalommal. Arról nem is beszélve, hogy Wallenberg azzal az utasítással bízott rám 1,500 svéd védlevelet, hogy csak akkor használjam, ha súlyosabb lesz a helyzet. Nos, hát ez a pillanat elérkezett és ott volt nálam az 1,500 védlevel...

-- Ezek után hogyan reagált Soós Géza, illetve Saláta Kálmán telefonjára?

--- Október 17-én kaptam ezt a telefont, s nem volt mit tennem, követtem az utasítást. A védleveleket legközelebbi munkatársamra, Hajós Emilre bízam, én pedig a megbeszélések értelmében bensőséges jóbarátom, dr. Kárpáti Géza törvényszéki bíró Gellért-hegyi villájába mentem. Tíz napig voltam ott, de mivel a nyilasok nagyon szaglászni kezdtek a környéken, tovább kellett állnom.

-- Hová?

--- Fehér Géza Gyarmat utca 13/A alatt lévő villájába. Jólesik szólnom arról, hogy miként jutottam el oda. Kárpáti Géza egyik barátja felajánlotta, hogy átvisz autóval Pestre, de én valamilyen -- számomra is megfejthetetlen -- okból tiltakoztam ez ellen. Este a 49-es villamosra szálltam, olvastam az egyik napilapot. Amint túljutottunk a hídon, egyszer csak megállt a villamos.

Kinéztem az ablakon, s ekkor láttam, hogy az autókat mind átfésülik, razziát tartanak. Az autósokat pedig igazoltatják.

-- Őnek pedig a villamoson a haja szála sem görbült meg.

-- Igy van. Eljutottam Fehérékhez. Dr. Fehér Géza archeológus professzor volt. Egy ideig Debrecenben is tanított, majd a magyar kormány kulturális attaséja lett Bulgáriában. Géza bácsival nagyon jó kapcsolatot tartottam, de méginkább a fiával, dr. Fehér Lászlóval, akinek barátja és gyóntatója voltam. A család sokáig élt Bulgáriában, de aztán, amikor a fiúk elérték a középiskolás kort, édesanyjukkal, Ili nénivel hazatértek Budapestre. László 1944 elején a klucsovi harcokban elesett. Ili néni azzal vigasztalta magát, hogy engem, fia legjobb barátját, fiának fogadott. Mindamellett, hogy az én szüleim is éltek, és szerettem, tiszteltem őket, Ili néninek is "fia" lettem. Ő többször is hangoztatta, hogy bármilyen kérésemet teljesíti.

-- Illegálitás volt ez a szó szoros értelmében?

-- Hát nem igen lehet annak nevezni. Már csak azért sem, mert a Fehérék villájának a házmesternője engem úgy ismert, hogy "Éliás tiszteletes úr". Ha tehát akartam volna, sem vehettem volna fel más nevet. A hölgy pedig nem volt olyan értelmi képességű, hogy bármit is meg lehetett volna vele értetni. Annál is inkább, mivel egyszer csak jött a nyilvántartó könyvvel, hogy "elnevezést kérek, most már eltelt majd egy hét, és az Éliás tiszteletes úr még nem jelentkezett be." Hiába mondtam, hogy a hivatalomban van a lakásom, ő csak erősködött. "Akkor ideiglenesen, mert tetszik tudni, engem vesznek elő. Na hát ez volt az én illegálitásom.

-- Került-e közvetlen veszélyhelyzetbe?

-- Elmondom azt, ami október 8-án történt velem. Ez volt az a nap, amikor sehol sem kellett prédikálnom. Nem voltam ugyan gyülekezeti jelkész, ebben az időben a gyülekezeti szolgálatok alól mégsem térhettem ki. Meg hát magam is hiányoltam volna, ha nem hirdethetem az Igét. Mondanom sem kell: nagyon elesigáztott voltam, így hát ezen a vasárnapon pihenésképpen elhajóztam Visegrádig és vissza. Nagyszerű idő volt, gyönyörködtem a Dunakanyar szépségében. Mikor visszaérkeztem, dr. Cavallier József professzor, a Szent Kereszt Egyesület elnöke érintette meg a vállam a hajóállomáson. "A katolikus egyháziak beépített embere megtudta, hogy a nyilasok mindkettőnket feketelistára tettek -- auttogta Cavallier. -- Minden adatot beszereztek rólunk." Meghatott, hogy a professzor ennyire felelősséget érez irántam.

Elbagatellizáltam a dolgot, hiszen akkor még nem tudtam, hogy mit fog jelenteni ez egy hét múlva, mert Szálasi "átveszi" a hatalmat...

-- Mégsem félt Fehérekénél?

-- Mit tehettem? Amikor a szomazéd házak légópincéiben meg tudták, hogy a Fehér "méltóságoséknál" egy református pap van, advent lévén egymás után kértek, hogy osszak Úrvacsorát: tartanak istentiszteletet. Ugyhogy nekem minden estém be volt osztva, nem volt időm arra, hogy az illegalitás más módjáról gondolkodjam. Ma már derülnöm lehet azon, hogy ilyen volt az én illegalitásom. De ha mélyebben gondolok rá, nem vitás, hogy Isten védő irzalmá mentett meg. Sajnos, Cavallier professor nem így vérezte át a Szálasi-rémuralmat. Mivel hivatalában három héten át nem keres- ték, bemevészkedett. Nyomban jött érte a nyilas különítmény. Mikor telefonálni akart a pápai nunciushoz, belelöttek. Csodával határos, hogy felépült. Így értük meg Budapest felszabadulását.

Ha a gyanú kultusszá válik

-- Miként szerezték tudomást arról, hogy a szovjet csapatok megérkeztek Zuglóra?

-- Nagy megafonok adták tudunkra, hogy már a Bosnyák térről vannak. A megafonok által közölték velünk: "Ne zárják be a kapukat, hogy a szovjet hősök bejuthassanak a házakba." Az is történelmi tény, hogy felhívták a lakosságot: mindenféle alkoholt tüntessenek el.

-- Es jöttek a szovjet katonák?

-- Az első, majd a második csoport is igen jó benyomást kel- tett bennünk. Apám meg én euforikusan fogadtuk őket. Én azért, mert -- a már ismertetett okoknál fogva -- életem megmentőit láttam bennük. Apám meg azért, mert igazolva látta, amit éveken át hangoztatott: Hitler propagandája a szovjetekről hazug. Ma nem divat felszabadításnak mondani, ami velünk 1945. január 9-én történt, én mégis így nevezem, mert a tényeket nem a múltól, hanem a történés idejéből szemlélve minősítem. Az már más lapra tartozik, hogy a harmadikként és ezt követően a Fehér-villába behatoló szovjet csoportok alaposan lehűtötték eufóriánkat.

-- Ők voltak hát a felszabadítók.

-- Az első két szovjet csoport viselkedése azt manifeszta- lta, hogy elérkeztek hozzánk a felszabadítók, a kényszerű választást előlegezték meg, ami aztán 40 éven át történt. Rendesen, inkább a múltidő használata. Mivel a magyar családok többsége ugyanott élt át 1945-ben, felesleges volna részletezni, mi történt. A menyasszony húgom és leendő sógornője, meg a náluk időzőbb nek védelme nagy-nagy leleményességet igényelt. Hála Istennek, siker-

rült. De hogy Ili néni négy apró (hadiárva) unokájával, az én 82 éves anyai nagypapámmal, meg a nyilas idők rettegéseitől elcsigázott társainkkal már tovább nem bírjuk a katonai atrocitásokat, az nyilvánvaló volt.

-- Teljesen védtelenség voltak?

-- Elterjedt a híre, hogy az egyik szomszéd villában, melynek a lakói hasonló "látogatásokban" részesültek, egyszer fekete egyenruhás szovjet tisztok jelentek meg. Tolmács is volt velük és kikérdezték a házigazdát, majd utána megbilincselve vitték el az éppen akkor ott garázdálkodó szovjet katonákat. Két-három ilyen történetet is hallottunk. Hatásukra a fejembe vettem, hogy valahogy felkeresem ezeket a fekete egyenruhásokat. El akartam nekik mondani, hogy mi mindenem megyünk át. Szüleim nem nagyon örültek az ötletnek, de mivel aztán a Fehér-villában velünk lévő Kovács Pál is vállalkozott erre az expedícióra, valamennyire megnyugodtak.

-- Mennyire volt ez akkor veszélyes vállalkozás?

-- Amikor a maradás és a menés ugyanannyira veszélyes, két fiatalember nyilván az elindulás mellett dönt. Bizony még lehetett lövődözéseket hallani. Rögtön, ahogy elindultunk a Bosnyák tér irányába, aknakeresőkbe ütköztünk. Mondta is Kovács Pál: mi lesz, ha nem ott vannak az aknák, ahol keresik, hanem éppen a lábunk alatt. De azért csak mentünk tovább. Megkérdeztünk szovjet katonákat, hogy hol a hadvezetőség, de mert ők nem értették a mi nyelvünket, mi meg az övéket, nem tudtunk szót érteni. Tovább nem részletezem; nagyon lassan jutottunk el a Bosnyák térre, sőt egy kicsit túl rajta, amikor egyszer csak észrevettük, hogy az egyik épületből fekete katonai öltözékes szovjet tiszt jött ki.

-- Megtalálták tehát őket.

-- Igen, arra gondoltunk, hogy itt lehet a hadvezetőség. Az épületben -- ahol csupa ilyen feketeruhás volt -- nagy riadalmat keltettünk. Előkerült egy tolmács is, bevezettek minket a feleltesük elé. Az ránk nézett, úgy, mint aki nagyon belénk akar látni. "Hogyan jutottak ide?" -- ez izgatta elsősorban. Megéreztem, hogy gyanúsak lettünk: valamiféle ellenséges elemnek vélnek minket. Arról még nem volt sejtelmünk, hogy az egész aztalini rendszert ez a bizalmatlanság, ez az irreális gyanúsítási készség jellemzi. Honnan gondolhattunk volna arra, hogy a dicsőséges és hatalmas szovjet hadseregnek két ilyen nyomorult embertől tartania kellene?! Elindulásunkkor nem gondoltuk, hogy ilyen feszült helyzetbe kerülünk, hogy panaszunk meghallgatása után, amikor a visszatéréshez katonai segítséget kérünk, elhangzik egy ilyen megjegyzés: "Maguk sértetlenül jutottak ide, valószínűleg ugyanolyan épen eljutnak oda is, ahonnan küldték magukat!"

-- Es elengedték Önöket?

-- Látna a kihallgatónk szemének villanásából, hogy nem "babra megy a játék", úgy véltem, minden kételyüket el kell oszlatnom.

Elővettem azt a svéd követségi papírt, amit Wallenberg-től kaptam. Nagyon elegáns "dokument" volt; olyannyira, hogy fájé szívvel hajtogattam össze, amikor a zsebembe tettem. A szöveg svédül, németül, oroszul és magyarul volt írva. Mindössze annyi, hogy Éliás József követségünk állományába tartozik. Atnyújtottam a tisztnek.

-- Fénykép is volt benne?

-- Azt méregette, hasonlítgatta össze az arccal, majd hirtelen megkérdezte: "Őn hogyan jutott ide, amikor a svéd követség -- és itt egy pontos címet mondott -- a város másik végén van?" Igen, pontosan tudta, hogy hol. Elmondtam neki, hogyan jutottam a papírhoz.

-- Pontosan az igazat mondta?

-- Igen, és ő azonnal rákérdezett az embermentő szolgálatra. Mikor kifejtettem neki, hogy azokon segítettünk, akiket származásuk, politikai meggyőződésük miatt üldöztek, gúnyosan nevetni kezdett: "Eddig ahány magyarral találkoztam, az még mind a kommunistákat védte!" Megrökönyödöttség látszhatott az arcon, hiszen én egyáltalán nem ejtettem ki a "kommunista" vagy "baloldali" szót.

-- Dehát Önök elsősorban azokat a protestánsokat segítették, akik zsidó származásuk miatt voltak üldözve.

-- Amikor ezt ismételten közöltem vele, hirtelen végképp megfagyott a levegő körülöttünk. Én ugyanis akkor nem tudtam, hogy éppen ukránokkal van dolgom. Az volt a meggyőződésem, hogy a szovjet hadseregben nincs faji, népi előítélet.

-- De azért elégedték Önöket?

-- El. Csak az adatainkat írták fel, s azt, hogy hol lakunk. A visszajutásunk, ha lehet, még viharosabb volt, mint az odamenetünk. Röpködtek a golyók a levegőben. Holtfáradtan érkeztünk Fehérérékhez. Ott aztán záporoztak felénk a kérdések, de mi csak azt tudtuk mondani, hogy semmit sem intéztünk el.

-- Lejt-e ennek a "kalandnak" valamilyen következménye?

-- Apám tanácsára több éjjelen át kulcsra zártuk a kaput és az ajtót. Hiába dörömböltek, kiabáltak, mi nem mozdultunk. Aztán úgyis elfáradtak, továbbálltak, mi meg fellelegezhattunk. Vagyis: apám tanácsa bevált. Az expedíciómat követő éjszakán egyszerűen halk kopogtatást hallottunk. Egészen halkat. Időnként kimaradt, aztán kezdődött újra. Sorra felébredtünk, végül én voltam a "nagyokos", aki kiötlötte: ez nem lehet szovjet katona, mert az dörömbölné. Csak olyan valaki, aki menekül. Ili néni egyetértett velem, s amikor apám kinyitotta az ajtót, nem kis meglepetésünkre egy fekete egyenruhás szovjet tiszt állt az ajtóban. Név szerint engem keresett.

-- Azok közül való volt, akiknél előző nap jártak?

-- Igen. Azonnal azt a bizonyos papírt kérte, amit akkor ott felmutattam. Odaadtam neki a svéd követség okmányát. Megnézte és észre vágta. Engem pedig felszólított, hogy öltözzek, mert mint fasisztát be kell kösérnie. En ebből egy kukkot sem értettem, de Ili néni -- aki tökéletesen beszélt bolgáru -- tolmácsolt. Pá-nikba estünk, mindnyájan tiltakozni kezdtek, de ő csak hajtogatta: ez utasítás, ha máshogy nem megy, akár erőszakot is alkalmazhat, sőt le is löhet, mert a fasisztákat mind meg kell semmisíteni. A tolmácsuk azt is mondta, hogy törten beszélem a magyart, mert nem is magyar vagyok, hanem bujkáló náci.

-- Ezt honnan szedte?

-- Talán a svéd papírról... nem tudom. Egy biztos: Ili néni felszólított, hogy beszéljek, beszéljek gyorsan, ami csak eszembe jut. "Ég a napmelegtől a kopár szik sarja..." -- kezdtem, s mondtam a Toldit sorról sorra, meg mindent, ami eszembe jutott.

-- Milyen hatással?

-- Egyszeriben leengedte a géppisztolyát. Ili néni pedig színtén mondta, mondta a magát -- bolgáru, a szovjet tiszt pedig megértette a lényegét. S ekkor... ekkor hangzottak el azok a mondatok, amelyek talán kulcsot jelentenek Raoul Wallenberg tragédiájának megértéséhez.

-- Mit mondott a tiszt?

-- Miután Ili néni hosszan beszélt rólam (ezt már akkor kivettem abból, hogy a tiszt folyton engem nézett), igyekezvén meggyőzőni, hogy én nem vagyok náci, a fekete egyenruhás férfi is beszélni kezdett. Ili néni pedig minden mondatát magyarra fordította. Elmondta, hogy a szovjet vezetésnek biztos tudomása van arról, hogy a svéd követségek -- különösen azokban az országokban, amelyeket a németek megszálltak -- egy csomó náci tartanak elrejtve. Ezeknek nyújtanak fedezéket, ezek tartoznak azután az állományába. A náci lekötölezettjei a svédeknek, a svédek meg a nácioknak a titkaik miatt, mert azok gonoszul szállítottak a németeknek a broncegumit meg egyebet -- semleges állam létükre. Ezzel a svéd spekulánsok hozzájárultak profitéhségükkel a háború meghosszabbításához. Amit Amerikából importáltak, továbbadták a németeknek. A svédek mind náci, de különösképpen náci azok, akik a követségek állományába tartoznak.

-- Nem cáfolták?

-- Ili néni beszélt velem. Engedélyt kértem, hogy mondjak valamit. Ili néni is meglepte, mert nem tudott róla, hogy közöm van hozzá, ugyan ismertettem az ellenállási mozgalmat s elmondtam, hogy Wallenberg, aki az embermentés veszélyét vállalta, éppen hogy ezzel a náciellenes mozgalommal tart fenn kapcsolatot, mégpedig minden támogatást megadva. Ő tehát náciellenes, mélyen humanista ember. De persze Ili néni az én személyem tisztázására koncent-

rált. S közben egy nagy ibrik feketekávéval is megkínálta a tisztet. Az pedig érezhetően engedékenyebb lett, leült, s intett, hogy én is üljek le.

-- Mi jelezte, hogy megváltozott a magatartása?

-- Egy drámai gesztus. Itta a feketét, hallgatta Ili nénit, s mikorra üres lett az ibrik, előhúzta zsebéből az én svéd papirommat és összetépte.

-- Mit jelentett ez?

-- A következőket mondta: "Hogy egyikünk se kerüljön bajba, én magát nem találtam meg, de maga innen holnap reggel azonnal eltűnik. Ha holnap itt találják, engem hozna bajba. Emellett jó tudnia, hogy aki esetleg majd holnap jön, másmilyen lesz." Megnyugtattam, hogy korán reggel máshová megyek. Megköszöntem jóindulatát. Aztán -- hogy ő még maradt -- vissza akartam vonulni. Nem lehetett, mert ő beszélgetni akart. Rájöttem, hogy neki se lett volna tanácsos túl korán visszamennie állomáshelyére. Emberrünk hajnaltájt ment el. Másnap -- tanácsának megfelelően -- továbbálltam, az egyik Hermina úti mentőotthonunkba mentem, később idejöttek utánam szüleim és testvéreim.

-- Mit gondol: Wallenberg ismeretlen sorsa és az Önnel történetek között mennyire szoros az összefüggés?

-- Úgy hiszem, hogy én a Wallenberg tragédia előárnyékát éltem meg. Megtudtam, hogy a szovjet vezetők akkor miként gondolkodtak a svédekről, a svéd követség alkalmazottairól. Egy bizonyos: 1945. január 17-én, amikor Wallenberg elindult Debrecenbe (s ezt követően nincs róla hiteles adat), neki nem volt egy Ili nőnője. Azok alapján, amit én megéltem, s ahogy azóta Sztálin egyéniségét megismerhettük, világosabban értem, mi történhetett Wallenberggel, ezzel a nagyszerű emberrel. A gyanú elképzelése is elég volt Sztálin számára, hogy oroszokat pusztítson milliószámra. Mit jelenthetett hát egy védtelen svéd, akit nácinak, ellenségnek tartottak...

-- Ne vedye kérem indiszkrétnek és tapintatlannak a kérdésemet: Miért csak most hozza nyilvánosságra 1945-ös tapasztalatait?

-- Van egy barátom, aki nagyon tájékozott, nagyon bölcs és nagyon szeret engem. Neki régen elmondtam, min mentem át 1945. januárjában. Meggyőződött, hogy Wallenbergem nem segíték, de kockára teszem biztonságomat, ha erről beszélek. Még 1937-ben is ez volt a véleménye. Amikor közöltem vele, hogy ez év őszén készül velem egy interjú, felbátorított, hogy most már nyilvánosságra hozhatom ezt. Életem folyamán nem arról ismertek engem, hogy félek a kockáztatástól. De mindig az vezetett, hogy segítsek vele.

Úton, 1 (1989), 18, 31, 32. szám, okt. 12, 19, 26:
"Wallenberg nyomában"

-ként fűzöm az Úton c. hetilapunk szerkesztőjével, a kitűnő Dombrovcsky Adámmal folytatott beszélgetésünkhöz, hogy az ismertett eseményt követő napok nagyon megterheltek. Nem volt ritka vendég nálam ez a megterhelés, különösen 1942-1949 között. Sejtelmem se volt arról, hogy Raoul Wallenberg a szovjet hadseregparancsnokokhoz kíván menni, de éreztem: fontos volna négyszemközt közölni vele, ami velem -- emlékezetem szerint -- 1945. január 13-án és a 14. óra virradó éjszaka történt s amit akkor megtudtam. Sajnos, a hadi események ebben megakadályozták. Amikor pedig már lehetett volna (paláttal a vállamon) a svéd követségre mennem, az össze-kötöm, Hajós Mária felvilágosított, hogy Wallenberg nincs a fővárosban (hogy hova ment, nem mondták meg neki), s ha visszatér, nyomban értesítenek. Szinte letaglózott a tehetetlenség gyötrő érzete, a vészes valóság meg nem magyarázható sejtése. Nem először 1942-1988 között. Tán ehhez kapcsolhatom a mára bennem megérett "különvéleményemet". Ime.

Nagyon helyes, hogy könyvekkel, filmekkel, gondos cikkekkal emlékezzek meg azokról, akik az üldözöttekért minden lehetőt megtettek (olykor a lehetetlen is megkísérelték, vállalva töredelmet, minden kockázatot, az életveszélyt is). Ugyanakkor hadd fejezzem ki -- úgy is, mint a mentőakciók, mentőszervezetek vezetői közül az egyetlen még e földön élő -- hogy szolgálataink eredményei és tehetetlenségünk tényei között az "arány-statisztikánk" felettébb szomorú. Ezért indokolt és talán nem ünneprontó az a kérésem és javaslatom, hogy soha se mulasszuk el a hálaadást Istennek a megmentettekért, de a figyelmeztetést sem, hogy még mindig rajtunk van és terhel a tehetetlenség égbekiáltó ténsorozata. Ha a közvetlen és eszközi gyilkosok vagy érdekelttségi társaik a butító felejtést próbálják ránk és belénk, az egész magyar nemzet tudatába szuggerálni a ebben fedezékül az embermentés valóságát fel- és túlnagyítani, keményen utasítsuk vissza. Nagy kár származna az embermentés olyan túlértékeléséből, ami eszközül szolgálhatna arra, hogy az érdekelt eltakarhassák a Szűz rém-emlékeit. Nem véletlenül hívom fel erre a figyelmet. Az eljegyzés napirendre-térés a szabaddalbon nyilatkozgató Antoniewicz Roland szellemi merénylete felett nem az egészséges társadalmi reagálás jele. Az a mesterkélt hiszékenységek sem, amely készfénznek veszi, hogy nincsenek megbízói (ha nem lennének, mint túlkörös nem juthatott volna el az 1989. nyarán rendezett észak-koreai VIT-re). Ez a hiszékenységek és inaktív reagálás a kóros társadalmi felejtés jele, riasztó bizonyítéka. Márpedig azt, ami 1936, 1939, 1941. törvényei folytán és 1944 nyarán, őszén és telén történt, éppen a nem érintett, nem üldözött nemzeti többségnek kell az észlelés állandó "premier plan"-jában tartania. Tudván, hogy ez a nemzet az 1939-1945 között divott gondolkodás térhódítását vagy valami ilyesminek a megismétlését nem élne túl. Eppen olyan nemzeti ügy ez, mint a népszaporulat, a környezetvédelem vagy a valóságos demokráciába vezető békés átmenet ügye, óhaja.

Dabrecen, 1989. november 2

Eliás József

Éliás József

ny. református lelkész (Debrecen) a Jó Pásztor Bizottság -- teljes nevén: A Magyarországi Református Egyház Egyetememes Konventje Jó Pásztor Missziói Albizottsága -- keretében 1942 és 1947 között kifejtett tevékenységéről részletesebben beszél egy Szenes Sándornak adott hosszú interjúban: "Az embermentés volt a fő feladat...", in: Szenes Sándor, Befejezetlen múlt. Keresztények és zsidók. Beszélgetések (Budapest, 1986), 29-105. old.

Éliás Józsefnek a zsidó--keresztény viszony történetéről írt tanulmányai nemrégiben könyv alakban jelentek meg: Éliás József, A gyökerekig ásva le. Négy tanulmány a közös Izrael-ügyről, I-II (Bad Salzig, Maecenatura Hungarica, 1988). A kötetbe foglalt tanulmányok: I. "A nevezés szükségessége és veszélyessége." -- II. "Az igazi passió." -- III. "A választottság mint ajándék és feladat. (A Jézus-per elemzése.)" -- IV. "Az Egyháztól szított, intézményesített Izrael-gyűlölet történelmi dokumentumainak a fekete-listája."

A szerk.

T a r t a l o m

Éliás József: "Talán kulcs Raoul Wallenberg tragédiájának
megértéséhez..." (Dombrovsky Adám interjúja) ... 3

Kiadja az MTA Judaisztikai Kutatócsoport
Budapest V., Pesti B. u. / Piarista köz 1
Levél cím: Budapest, P.O.Box 107, H-1364
Szerkesztette, és felelős kiadó: Dr. Komoróczy Géza
ISSN 0239-1007
Címlapterv: Márton A. András
A címlapon: Varga Imre szobra (Fotó: Kőbányai János)